

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:1 • 2017

Fredric Bedoire, *Den svenska arkitekturens historia: 1000–1800* (Stockholm: Norstedts i samarbete med Stockholms byggnadsförening och Kungl. Konsthögskolan 2015). 455 s.

Fredric Bedoire, *Den svenska arkitekturens historia: 1800–2000* (Stockholm: Norstedts i samarbete med Stockholms byggnadsförening och Kungl. Konsthögskolan 2015). 527 s.

Att skriva den svenska arkitekturens historia är en uppgift som kräver omsorg och kunskap om såväl historiska sammanhang som detaljer. Arkitekturen, eller byggnadskonsten, är ett brett fält där många perspektiv kan lyftas fram förutom byggnaden i sig. Byggnadsteknik, materialkunskap, politiska och ekonomiska faktorer är väsentliga och inte minst upphovsmannens, det vill säga arkitekternas, beställarnas och ingenjörernas, bakgrund och sammanhang. Dessutom är arkitektur å ena sidan platsbunden men å andra sidan en rörelse där internationella kontakter är synliga redan i tidig bebyggelsehistoria. När den namnkunnige arkitekturhistorikern Fredric Bedoire, professor i ämnet vid Kungl. Konsthögskolan, tar sig an uppgiften gör han det i ett omfångsrikt verk i två volymer, *Den svenska arkitekturens historia: 1000–1800* samt *Den svenska arkitekturens historia: 1800–2000*, utgivna av Norstedts.

Bedoire har en diger publikationslista bakom sig där han framför allt har rört sig inom den svenska arkitekturhistorien, inte sällan med internationella utblickar såsom i *Ett judiskt Europa: Kring uppkomsten av en modern arkitektur 1830–1930* från 1998 eller *Restaureringskonstens historia* från 2013. De som tidigare är bekanta med hans sakliga behandling av arkitektur kommer att känna igen sig i dessa två volymer som präglas av författarens djupa kunskaper som tillsammans med väl valda illustrationer ger en utomordentlig genomgång av ämnet.

Som titlarna anger så är upplägget kronologiskt och den indelning i två volymer som har gjorts innebär att de senaste seklernas arkitektur får större utrymme medan den tidiga arkitekturhistorien är mer översiktligt om än ej styvmoderligt behandlad. Det är byggnaderna som spelar en framträdande roll tillsammans med arkitekterna. Gedigna beskrivningar av fasader och planer samsas med biografiska uppgifter om byggherrar och arkitekter, där emellan skriver Bedoire fram sambanden: de historiska förloppen och konsekvenserna, makten, politiken, ekonomin, tekniken och ett samhällsbygge som tar form allt eftersom. Med början i det kristna byggandet för tusen år sedan avslutas arbetet med Johan Celsings krematorium på Skogskyrkogården från 2013. Här och var framträder också kvinnorna som makthavare, såsom drottning Lovisa Ulrika, eller i vår tid som arkitekter, till exempel Ingrid Wallberg och Léonie Geisendorf. I detta sammanhang spelar arkitektutbildningen en viktig roll och denna berörs genomgående från grundandet av Kungliga Ritareakademien 1735 till dagens växande arkitektkår.

I arkitekturhistoria används ofta stilar för att systematisera formspråk och utveckling. Att detta är ett trubbigt och kritiserat verktyg och ofta alltför kategoriskt sätt att arbeta kan skönjas i Bedoires arbete, men samtidigt går det inte heller att undvika benämningarna som är en del av ämnets tradition och vedertagna struktur. Bedoire ledsagar läsaren genom gotiken, renässansen, funktionalismen och postmodernismen på ett pedagogiskt sätt. Som i medeltidens övergång från den romanska perioden till den gotiska där författaren i poetiska ordalag visar på förändringen från religiösa perspektiv till byggnadstekniska. Den andliga mentalitetens skifte skedde i jämn takt med de tekniska innovationerna. Postmodernismen under det sena 1900-talet får en sakligare beskrivning i direkta historiska skeenden såsom oljekris, studentrevolter och kritik mot modernismen. Dispositionen är som tidigare nämnt kronologisk med några undantag i den första volymens särkapitel, där Gotland som oberoende provins tydliggörs liksom Skåne som tillhörande Danmark.

Genomgående finns ett internationellt perspektiv närvarande. Hantverkare, studenter och inte minst maktens män och kvinnor reste och inhämtade idéer och strömningar vilket gör den svenska arkitekturhistorien till en intressant redogörelse för vårt förhållande till omvärlden. I det medeltida Sverige var det kristendomen, universiteten och handeln som gav kontakterna, och influenserna kom från det samtida Nordvästeuropa men också österifrån om vi ser till den gotländska byggnadskulturen. Närmare vår tid tillkom utställningar och tidskrifter, och i samtiden skapar internet globala trender och nätverk i en annan hastighet än tidigare.

På senare år har man i arkitekturforskningen och i den populärvetenskapliga litteraturen om arkitektur i Sverige framför allt ägnat sig åt 1900-talet.

Därvidlag finns det aktuella verk om denna tidsperiod som är mer djupgående. Bedoire ger emellertid läsaren en stringent tidslinje över arkitekturens utveckling som på intet sätt är ytlig men där varje sida kan ge upphov till flera intressanta spår att förkovra sig i. Detta möjliggörs genom den referensförteckning som finns med i båda volymerna där författaren ger en matnyttig och mycket generös genomgång av relevanta källor.

Att skriva och läsa om arkitektur innebär att lära sig en ny vokabulär. Det handlar inte bara om benämningar på stilar som för övrigt ofta är relevanta inom andra kulturhistoriska discipliner utan om tekniska och arkitektoniska termer som när Bedoire beskriver Riddarhusets fasad: "med höga sandstenspilastrar och fint huggna korintiska kapitäl." Ofta kryddas dessutom beskrivningarna med internationella referenser likt denna om Stockholms slott: "Tessin gestaltade det nya kungapalatset som en konsekvent helhet kring en strikt kvadratisk gård, där Tessins Louvreförslag låg till grund." Men krävs det då en redan i arkitekturämnet bevandrad läsare för att följa med i beskrivningarna? Nej, definitivt inte! Däremot krävs en nyfiken och vetgirig läsare som gärna själv söker sig vidare i referensverken om såväl inhemsk som internationell och då framför allt europeisk arkitekturhistoria. Vad gäller terminologin så finns det längst bak en grundläggande förteckning över arkitekturtermer. Där kan man läsa att pilaster är en "svagt utskjutande väggpelare, kolonnmässigt formad med bas och kapitäl". Och därefter kan man med lätthet fortsätta till termen "kapitäl"!

Med Bedoire får läsaren en konsekvent ledsagare genom historien. Flera byggherrar och arkitekter ges egna underrubriker och här bjuds knappast på några överraskningar: från kyrkans och kungahusets beställare till Gert Wingårdh och Johan Celsing i det avslutande kapitlet. Men ibland överraskar författaren med anekdoter likt den om grevinnan Christina Piper, en stor byggherre i Skåne under första halvan av 1700-talet, som kunde spanna sex svarta hingstar framför sin praktkaross och som ägde en bordsservis i silver förnämligare än kungens.

Det är ett digert bildmaterial som ackompanjerar texten, därtill med väl utförda bildtexter. Att läsa beskrivningarna och samtidigt kunna följa med i en illustration är mycket givande. Här och var finns dessutom planritningar och arkitektskisser som förtydligar och ibland väcker förundran. Se till exempel Peter Celsings fina akvarell av Brunkebergstorg med Riksbanken i bakgrunden från 1968 där färgglada bilar ger energi åt platsen. Bedoire benämner skissen lite krasst som "trafikromantisk". Flera bilder är av äldre datum, såsom fotografierna i den andra volymen som ofta är från tiden då byggnaderna uppfördes, vilket tillför en känsla för platsen och förutsättningarna. Eller det lite suddiga fotografiet som visar en grupp cyklande män, Arkitekturminnesföreningens medlemmar, som under Sigurd Curmans led-

ning sommaren 1913, är på väg till Salsta slott norr om Uppsala för att göra en uppmätning.

Denna bild visar också på att restaureringskonst och byggnadsvård behandlas, om än mycket kortfattat. Det är emellertid ett område som gör sig påmint genom det flertal byggnader som finns avbildade men där det i texten framkommer att de är rivna såsom Gustav III:s opera eller Immanuelskyrkan vid Tulegatan i Stockholm. Då Bedoire dessutom pekar ut den samtida synen på byggnader som kortlivade produkter och arkitektur som affärsidé känns de två digra volymerna som mycket viktiga om inte obligatorisk läsning då arkitekturen i mångt och mycket berättar om vår historia och plats i världen.

Umeå universitet

KATRIN HOLMQVIST-STEN

Henric Bagerius & Louise Berglund (red), *Politik och passion: Svenska kungliga äktenskap under 600 år* (Stockholm: Natur & Kultur 2015). 331 s.

Kungliga äktenskap och därigenom dynastiers fortlevnad har under århundradena inte bara varit en fråga för de enskilda kungliga familjerna utan även för den samhällsliga stabiliteten. I det perspektivet är det välkommet att författarna i antologin *Politik och passion: Svenska kungliga äktenskap under 600 år* syftar till att problematisera och fördjupa förståelsen av det kungliga äktenskapets roll i och för det svenska samhället. De totalt sett sju författarna har bidragit med ett kapitel vardera, där de belyst de kungliga äktenskapen under varsitt århundrade från 1400-tal till vårt eget 2000-tal. Bidragen har delats in i de tre blocken medeltid, tidigmodern tid och modern tid, vilka vävts samman genom Berglunds skickliga presentation av den historiska kontexten mellan tidsperioderna. Berglunds intressanta bidrag om kung Erik och Filippa av England och deras mycket skilda eftermälen från 1400-talet står ensamt i det första blocket. Till det tidigmoderna blocket hör Karin Tegenborg Falkdalens bidrag om Sofia Vasas problematiska äktenskap på 1500-talet; Fabian Perssons utmärkta analys av änkedrottningarnas roll under 1600-talet samt Henric Bagerius presentation av de samtida frågesättningarna kring Gustav III:s äktenskap på 1700-talet. Det moderna blocket inkluderar slutligen Avigail Rotbains redogörelse för det nyväckta kärleksidealet genom Oscar I:s äktenskap på 1800-talet; Kristina Widestedts påvisande av medias allt större intåg under 1900-talet och Mattias Frihammars tänkvärda studie av det moderna samhällets användning av kungafamiljen under 2000-talet.

I antologins inledning slås fast att de kungliga äktenskapens uppgift genom historien och in i vår egen samtid har varit att forma allianser för framtiden, säkra tronföljden och stärka dynastin samt förtydliga de rådande normerna för att därmed skapa harmoni. Detta är också de gemensamma linjer som alla bidragen förhåller sig till, både vad gäller regenter och kungliga syskon. Tanken är tydlig: att ge en mångfasetterad belysning av svenska kungliga äktenskap från 1400-talets valkungadöme till vår egen samtid, samt att påvisa hur somliga föreställningar om kunglig samlevnad har förändrats under de århundraden som har passerat medan andra fortfarande lever vidare i dagens monarki. Den kritiske läsaren kan dock känna att urvalet skett för att påvisa kontinuitet snarare än förändring. Till exempel hade det varit spännande att se Erik XIV:s äktenskap med Karin Månsdotter närmare belyst i stället för systemen Sofias öden, som Tegenborg Falkdalen redan belyst på ett initierat och ingående sätt i *Vasadöttrarna*. Det hade också varit intressant att få fler exempel än Berglunds från medeltiden, liksom fler och närmare exempel av kungliga äktenskap med inhemska adel under medeltid och tidigmodern tid. Det spåret hade lätt kunnat knytas till resonemanget om hur vår samtida kungafamiljs äktenskap med män och kvinnor av folket legitimerar kungafamiljens ställning och är ett band mellan dem och den egna nationen, men tillhör nu de ämnen som lämnas utanför de valda ramarna.

Upplägget och tilltalet i antologin gör klart att innehållet med sina många skiftande exempel och analyser riktar sig till såväl ämneskollegor som en bred allmänhet, med viss tonvikt på den senare gruppen. Nivån skiftar därigenom mellan de olika texterna. I de bidrag som framstår som mer riktade till allmänheten framkommer även vid en närmare läsning av noterna att vissa passager inte är så välförankrade i källmaterialet som löptexten antyder, utan att framställningarna i stället bygger på sekundärlitteratur av betydligt senare datum. Placeringen av notapparaten längst bak i verket gör att detta riskerar att gå somliga läsare förbi, liksom den i övrigt angelägna informationen som författarna bredvilligt delat med sig av där. Med tanke på ämnets karaktär och att antologin i hög grad tycks rikta sig till en intresserad allmänhet är det vidare överraskande att de noggrant utvalda och kommenterade illustrationerna inte har prioriterats högre. Flertalet av de svartvita återgivningarna har lämnat trycket så mörka att det går att fråga sig vad de tillför texten.

För att återkomma till bidragen skall sägas att de respektive kapitlen kan läsas som separata texter relativt oberoende av varandra, trots de ovan konstaterade gemensamma utgångspunkterna. Det gör det å ena sidan lätt för den som endast är intresserad av en enskild aspekt eller tidsperiod att lyfta ut de aktuella bidragen ur helheten. För den som är intresserad av ämnet som sådant kan det å andra sidan kännas frustrerande att de enskilda författarna

inte tagit vara på de övriga bidragen bättre för att bygga vidare på redan dragna slutsatser i stället för att dra dem om igen. Ett sådant grepp hade kunnat fördjupa diskussionen om kontinuitet och förändring inom de skiftande historiska kontexterna betydligt, och därmed gett större tyngd åt antologin som helhet. Samtidigt är det inte desto mindre just frågan om kontinuitet och förändring som är bokens stora behållning.

Genom de enskilda texterna står det klart att den historiska och samhällsleliga kontexten krävt anpassningar, och att det är genom dem som kontinuiteten motsägelsefullt nog har bevarats. Kronprinsessan Viktoria har till exempel inför sitt äktenskap betonat samma kompletterande grundtanke som styrde kung Erik och Filippa av England 600 år tidigare, liksom många av de par som levtt däremellan, och kronprinsessans giftermål är på många sätt lika politiskt som föregångarnas även om maktalliansen genom äktenskapet vänt sig in mot nationen i stället för att knyta band med andra nationer så som i de övriga belysta fallen. Kronprinsessan har vidare visserligen haft ett friare val än många av sina föregångare, men de kungliga äktenskapen är fortfarande inte helt fria eller individuella val och långt ifrån privata. Det går också genom bidragen att se tydligt att kungafamiljerna genom historiens gång har setts som modellfamiljer, vilket går att iaktta lika väl nu som tidigare. De har å ena sidan angett vad som varit lämpligt och önskvärt, å andra sidan förväntats leva i enlighet med rådande ideal och ordning. Brott mot ordningen i de kungliga äktenskapen har också väckt reaktioner och hotat underminera kungafamiljens ställning under den studerade tidsperioden. Det har till exempel varit påtagligt för Erik XIV vars val av maka kom att användas som argument för hans avsättning och vars systems äktenskap kom att utmana även brodern Johan III:s myndighet; för Gustav III vars lämplighet som landsfader ifrågasattes som följd av de möjligen komprometterade äktenskapliga relationerna, och för Maria Pavlovna vars person kritiserades i media och drev henne till skilsmässa från såväl make som land.

Den långa studerade tidsperioden i antologin inkluderar sammanfattningsvis många personliga levnadsöden, men också skiftande ramvillkor och förändrade normer. Det är dock, som författarna tydligt betonar, inte en historia som går från politik till passion, utan en historia där både politik och passion är ständigt närvarande i olika former. De kungliga äktenskapen genom historien går därmed, med Bagerius och Berglunds ord, att se som ett uttryck för något privat i det offentliga och något personligt i det politiska, även om de inte alltid uppnådde de högt ställda förhoppningarna om inflytande och politiska fördelar. Som sådana är de värda inte bara ett intresse som fascinerande levnadsöden inom en sfär långt ifrån den vanliga människan eller som en ständigt pågående såpopera genom den växande mediabevakningens selektiva lins, utan bör också studeras närmare. *Politik*

och passion: Svenska kungliga äktenskap under 600 år är ett verk som genom sina korta bidrag har potential att nå ut till en bred krets läsare, men det aktualiserar också vikten av ett större akademiskt intresse för ämnet i framtiden.

Umeå universitet

STINA KARLGRÉN

Robert Oldach (red.), *Schwedens Beteiligung am Siebenjährigen Krieg im Spiegel des Tageregisters der Stadt Loitz 1757–1759*, Publikationen des Lehrstuhls für Nordische Geschichte 16 (Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 2014). 280 s.

Pommerska kriget (1757–1762) tillhör varken Sveriges mest kända eller mest framgångsrika. Utrikespolitiskt befäste kriget Preussens stormaktsställning vid södra Östersjökusten: inrikespolitiskt var det upptakten till frihetstidens sista, intensiva år, och kriget har en tendens att behandlas just som en upptakt till något annat snarare än en händelse i sig. Att kriget emellertid innebar stora uppoffringar för invånarna i svenska Pommern, och hur dessa människor upplevde kriget, kan vi nu få inblick i tack vare denna källutgåva. Robert Oldach – historiker verksam vid Greifswalds universitet – har transkriberat utdrag ur ett slags loggbok, benämnd *Tagesregister*, som fördes i staden Loitz, belägen på Peeneflodens norra strand. Närmare bestämt var det två av Loitz borgmästare som författade den, och de beskrev kriget och dess kostnader i stadens och borgerskapets perspektiv. Oldach har flera ambitioner med utgivandet av loggboken, men ur en vetenskaplig synpunkt är syftet uttalat att lyfta fram och locka fram mer forskning kring krigets sociala, ekonomiska och kulturella effekter och krigets vardag, samt att försöka väcka intresset för den svenska epoken.

Oldach menar att loggboken troligen fördes med ambitionen att registrera alla kostnader och bördor som kriget medförde. Samtidigt är det inte bara ett torrt, administrativt dokument. Vid sidan av den mer sakliga informationen finner läsaren en mängd personliga kommentarer och reflektioner, ja till och med anklagelser mot rådskollegor, speciellt från den ena borgmästaren. Loggboken sträcker sig från september 1757 till och med maj 1758, varefter anteckningarna återupptogs igen i september 1758 och framåt. Oldach har emellertid bara tagit med anteckningarna som gjordes från och med september 1757 till och med början av januari 1758 och från och med september 1758 till och med början av januari 1759. Januari 1758 utgör den första slutpunkten eftersom Oldach enbart vill skildra Loitz upplevelse av

svenska trupper, inte preussiska. Januari 1759 utgör den andra slutpunkten eftersom loggbokens notiser blir kortare och inte längre förmedlar samma inblick i krigets vardag som tidigare.

Det är en märkbart ambitiös utgåva riktad mot en bildad allmänhet. Utöver själva källeditionen, som upptar 163 av bokens 280 sidor, finner läsaren också en handfull tabeller, bilder, kartor, en kort historik över Loitz förvaltning och Loitz invånarantal, översikter av såväl Sveriges anledningar till inträdet i kriget som det svenska krigsförloppet, och en sammanfattning av krigets effekter för både Sverige och svenska Pommern. Till detta kan läggas korta beskrivningar av de vanligast förekommande personerna i loggboken, en liten ordbok samt förteckning över mått och förkortningar. Sist men inte minst ägnar Oldach ett trettiotal sidor till att understryka och diskutera det han själv tycker är de mest intressanta fynden i loggboken. Med hjälp av andra källmaterial och sina kunskaper i militärens organisation lyckas Oldach placera loggbokens korta notiser i det stora sammanhanget. Den fungerar som en bra ingång i källtexten för den ännu inte initierade läsaren.

Källmaterialet är självklart bokens stora behållning. Som läsare kommer man mycket nära krigföringens organisatoriska vardag bakom och vid frontlinjen i och med att de svenska truppernas sommar- och höstoffsiv både 1757 och 1758 förvandlades till reträtter och preussisk ockupation av svenskt territorium. Källmaterialet är mycket repetitivt och handlar framför allt om inkvarteringsfrågor, vagnrekvisitioner och transporter, budbärare som sänds mellan de svenska garnisonerna, det ständiga sökandet efter förvaringsplatser för arméns förråd, och krigsrykten. Relationerna mellan de civila myndigheterna och armén surnade allteftersom krigets påfrestningar ökade. Som den framkommer i loggboken framstår svenska armén som kitslig och farlig. Vid ett tillfälle upptäckte borgmästaren att armén, utan att någon frågat om lov, placerat en grupp sjuka soldater i hans hölada där de låg och rökte i det torra höet. Vid flera tillfällen hotade den svenske kommandanten med böter om inte staden skötte gaturengöringen bättre, trots att en stor del av gatusmutsen rimligtvis var orsakad av de svenska trupper som passerade fram och tillbaka genom staden i ett ständigt flöde (s. 106–107, 146, 215).

Loggboken levandegör också det bryderi och svårigheter de civila ställdes inför vid krig. Å ena sidan kom den svenska armén med det ena orimliga kravet efter det andra, och inte sällan drev man igenom sina krav. Å andra sidan var invånarna i Loitz beroende av armén, framför allt av deras skydd eftersom de annars skulle bli utlämnade till de preussiska strövkårerna. Utsattheten för arméns krav var emellertid inte total, då loggboken visar på ett visst handlingsutrymme för stadens invånare. Armén fick igenom långt ifrån alla krav. Likaså fanns medel mot övergrepp. När några soldater tvingade sina inkvarteringsvärdar att sova i farstun, så att de själva kunde ta

över deras sängar, fick myndigheterna hjälp av officerarna med att få bukt på soldaterna (s. 125–126). Borgmästarnas utsatthet i egenskap av länkar mellan borgerskapet och det svenska befälet framkommer också i källmaterialet. Att det åtminstone inte enbart rör sig om överdrifter visar det faktum att en av dem till slut flydde staden och sedan förvägrades att återuppta sitt borgerskap i staden på grund av konflikter skapade under hans myndighetsutövning (s. 77–78, 81).

Det går att rikta viss kritik mot källutgåvan, och den har framför allt att göra med urval. För det första har utgivaren lyft ut månaderna februari till maj 1758 för att staden då var ockuperad av Preussen och därmed inte säger något om den svenska krigföringen. Det framstår för mig som en något godtycklig gränsdragning, eftersom ockupation av svenskt territorium rimligtvis måste sägas vara direkt relaterad till den svenska krigföringens misslyckande och stadsinvånarnas krigsupplevelse av ett krig initierat av den svenska sidan. För det andra har Oldach inte tagit med noteringar som är av mer vardagskaraktär och inte är direkt relaterade till de svenska och preussiska trupperna. Med tanke på Oldachs ambition att visa hur det militära och civila är sammanvävt är det synd att läsaren går miste om en inblick i hur stadslivet tedde sig mitt under en brinnande konflikt. Minst lika intressant som de tydliga inverkningskriget hade på vardagen är de delar av vardagen som fortgick trots kriget. Läsaren hade gott kunnat få se ett eller två exempel på uteslutna textavsnitt för att kunna bilda sig en uppfattning om de uteslutna delarna. Jag hade också velat se källkritiska reflektioner från Oldach. Om loggboken upprättades för att bokföra kostnader, fanns det då inte skäl till överdrifter? Både angående urval och källkritik hade Oldach kunnat hjälpa läsaren att tolka och förstå loggboken.

Hur transkriberingen av källmaterialet har gjorts är tydligt, och de redaktionella beslut Oldach har tagit är redovisade. Den förteckning av ord, mått och förkortningar som Oldach lagt i bilagorna är en god hjälp för läsaren. Annoteringar och förklarande fotnoter till texten är annars till god hjälp och i min mening välavägda. Kanske att återkommande tjänstetitlar, som förklaras löpande i fotnoterna, hade kunnat få en egen bilaga. Med dessa sista anmärkningar avklarade vill jag understryka att det här är ett mycket intressant källmaterial. Krigshistoriker intresserade av krigets logistik, såväl som social- och mikrohistoriker borde kunna hitta något matnyttigt i den här utgåvan, likaså historiker intresserade av Sveriges tyska besittningar. Oldachs kommentarer till texten och hans ord-, mått- och förkortningsförteckning gör också texten lämplig som övning för en nybörjare på tidigmoderna tyskspråkiga förvaltningskällor.

Martin Sunnqvist, *Konstitutionellt kritiskt dömande: Förändringar i domarkulturen över två sekler*, vol. I och II (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 2014). 1 157 s.

I sin doktorsavhandling *Konstitutionellt kritiskt dömande: Förändringar i domarkulturen över två sekler* behandlar Martin Sunnqvist den nordiska domarkulturens förändring från införandet av den svenska regeringsformen 1809 till EU-domstolens och de nordiska högsta domstolarnas senaste avgöranden år 2013.

Avhandlingens syfte är att undersöka domarkulturens förändringar i fem länder under 200 år med avseende på spänningen mellan så kallat konstitutionellt kritiskt dömande (hädanefter KKD) och lagstiftarlojalitet för att "analysera en rättslig aktörs attitydförändring på ett rättskulturellt plan" (s. 99). Detta syfte genomförs och avhandlingen behandlar de diskussioner som förs inom ramen för det som kallas KKD. Utvecklingen från en ganska svag uppfattning om KKD:s legitimitet till en stark och förhärskande mening om domstolarnas rätt och mandat att pröva lagarnas konstitutionalitet beskrivs utförligt med utgångspunkt från de tryckta rättskällorna. Denna historik utmynnar slutligen i upprättandet av en struktur för ett framtida nordiskt KKD.

Vad gäller beskrivningen av utvecklingen fram till och med 2013 är framställningen materialmässigt väl underbyggd. Det torde vara svårt att finna några luckor i avhandlingen. KKD:s utveckling beskrivs utförligt som den framgångsberättelse den är. Beskrivningen av hur KKD etableras är väl underbyggd, men när domarna brister i fråga om KKD blir framställningen materiellt och formellt sett skev. Rättsuppställningarna i Danmark och Norge efter andra världskriget behandlas i ett eget kapitel medan rättegångarna mot förlorarna i Finska inbördeskriget 1918 avhandlas på en sida.

I slutkapitlets avsnitt om en nordisk struktur för KKD gör Martin Sunnqvist ett uttryckligt avsteg från ambitionen att inte fastställa gällande rätt. Här fastsätter han, med utgångspunkt från den struktur som han funnit i rättspraxis, det nordiska läget 2013 och uppställer sju plikter för domaren. Med tanke på undersökningens materiella fokus och det faktum att endast Danmark, Finland och Sverige är medlemmar i EU är det dock en öppen fråga om de uppställda plikterna för domaren verkligen är tillämpliga på samtliga undersökta länder.

Avhandlingens öppna definition av begreppet konstitutionell i dess olika former är problematisk. Definitionen medför att konstitutionen omfattar skriven grundlag, annat material, högre rättsprinciper samt vanliga lagar som konstitutionaliserats. Utöver detta görs en reservation för att grundlagen som sådan kan innehålla bestämmelser som saknar egentlig konsti-

tutionell betydelse. Sammantaget innebär detta att den konstitutionella aspekten ter sig obestämbär och vag. De frågeställningar och material som kan inkluderas kan således även exkluderas på ett för läsaren oförklarad sätt.

Avslutningsvis ska det framhållas att avhandlingen på grund av frågan om KKD spänner över ett vitt fält av frågeställningar, inbegripande såväl tekniska lagstiftningsfrågor, rättstillämpningsfrågor som allmänna nutida demokratifrågor, till exempel: Vilken rätt har domstolar och icke demokratiskt utsedda domare att överpröva demokratiska beslut? Vilken är domarnas demokratiska (och juridiska) plikt att värna demokratins grundvalar och lojalt följa demokratiska beslut även om de kan ligga i en konstitutionell gråzon? Med tanke på att demokratibegreppet (såväl tekniskt som mentalitetsmässigt) har undergått stora förändringar under den undersökta perioden är målsättningen att beskriva KKD:s utveckling en stor utmaning. Avhandlingen slutar i en period där vår uppfattning om principerna för styrelsesättet och rättstillämpning är oproblematiska. Men den nutida inställningen att domaren i sin tjänsteutövning ska värna grundlagsenligheten har inte varit självklar i vare sig lag eller rättstillämpning under hela den undersökta perioden. Undersökningen börjar i Napoleontidens omvälvningar. Under denna period styrs samtliga nordiska länder enligt monarkiska styrelseprinciper; Sverige förlorar Finland, genomgår en statskupp och instiftar en ny grundlag; ett enväldigt Danmark förlorar kontrollen över Norge; Norge utropar sin självständighet, instiftar en alltjämt gällande grundlag och får en svensk konung; Finland blir del av Ryssland; och samtliga nordiska länder saknar allmän rösträtt. I början av 1800-talet skulle därför tanken på domare som underkände lag, kungliga beslut och förordningar osv. med hänvisning till en kritisk tillämpning av grundlag, internationella konventioner etcetera sannolikt uppfattas som högst problematisk.

Det ska framhållas att avhandlingen utgör ett imponerande arbete. Det material som insamlats och bearbetats utgör en grundlig genomgång av konstitutionell praxis i fem länder under 200 år. Resultatet av detta arbete är ett verk som ger en ingående beskrivning av konfliktytorna statsmakterna emellan och de konstitutionella frågor som juristens rättstillämpningsmandat ger upphov till. Det är beskrivningen av utvecklingen mot den nutida ståndpunkten som är avhandlingens stora förtjänst. Att samvetsgrant följa 200 års utveckling av den konstitutionella debatten på såväl principiell nivå som detaljnivå är i sig en bedrift.

Per Eriksson (red.), *Mot ett modernt livsmedelssystem: Livsmedelshygien och livsmedelskontroll i Sverige och Norden 1850–1950*, Skogs- och Lantbruks-historiska meddelanden nr 66 (Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien 2015). 480 s.

Livsmedelsförsörjning och livsmedelssäkerhet diskuteras livligt just nu. Den globala livsmedelshanteringen har blivit en av huvudfrågorna inom den pågående klimatdebatten och livsmedelsindustrins konsekvenser för djur, människor och miljö debatteras i alla tänkbara politiska sammanhang, såväl i Sverige som utomlands. Mot denna bakgrund utgör Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens antologi *Mot ett modernt livsmedelssystem: Livsmedelshygien och livsmedelskontroll i Sverige och Norden 1850–1950* en mycket angelägen skrift. Här ges historiska perspektiv på många brännheta frågor inom det område som kallas veterinär folkhälsa. I centrum för framställningen står det moderna livsmedelssystemets utveckling från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet. Det är främst den animaliska livsmedelsproduktionen som granskas, i huvudsak hanteringen av kött och mjölk. Annan livsmedelshantering behandlas mer översiktligt. Den geografiska tyngdpunkten ligger på Sverige och då särskilt Stockholm. Utblickar görs dock mot de nordiska länderna samt Nederländerna och Storbritannien.

Antologin innehåller 21 texter, utöver företal och inledning. Bokens uttryckliga syfte är att inspirera till framtida forskning genom att peka på ett antal fruktbara perspektiv, aktuella frågekomplex och framkomliga vägar inom kunskapsfältet. Detta genom att sammanställa forskningsläget på området samt återge några exempel på källmaterial som kan tänkas utnyttjas i vidare studier. Antologin innehåller därför både nyskrivna uppsatser, tidigare publicerade artiklar och källtexter.

Sammanlagt nio av bidragen består av tidigare publicerade forskningsartiklar. De flesta av dem publicerades runt millennieskiftet. Några av dem är översättningar av artiklar författade på utomnordiska språk, exempelvis Peter A. Koolmees artikel om veterinärkontroll och livsmedelshygien i främst Nederländerna under 1900-talet. Andra texter utgör tidigare publicerade bokkapitel, artiklar eller uppsatser på svenska, norska eller danska. Mest omfattningsrik härvidlag är Ulf Rämmes licentiatavhandling *För det allmännas bästa: Livsmedelshandel och livsmedelskontroll i Stockholm 1878–1938* från 2001. Vidare utgörs sex bidrag av källtexter, alltså handböcker och samtida beskrivningar av livsmedelssystemet under perioden 1850–1950. Här ingår exempelvis veterinären Axel Billströms *Om köttkontrollen samt om offentliga slagthus, kreatursmarknader och köttförsäljningen* från 1879 som återger de iakttagelser om slakt och köttshantering som Billström gjorde på sin studieresa genom Europa åren 1877–1878.

Sex av antologins 21 bidrag består emellertid av nyskrivna uppsatser. Bland dessa återfinns Åke Bruce och Marie-Louise Danielsson-Thams uppsats om framväxten av den moderna livsmedelskontrollens lagar, kunskaper och tekniker, liksom Per Erikssons uppsats om livsmedelshygien och livsmedelskontroll i Sverige 1850–1950, Sören Edvinssons uppsats om hälsoreformer, livsmedelskontroll och hälsoutveckling i svenska städer 1850–1930, Marjatta Hietalas uppsats om läkarnas engagemang i livsmedelskontrollen i Finland, Per Erikssons litteraturöversikt med förslag på framtida forskning, samt Sven Rydbergs minnesanteckningar om livsmedelskontrollen i Stockholm under 1970-, 1980- och 1990-talen. De nyskrivna artiklarna pekar liksom företalet och inledningen på behovet av historiska perspektiv på till synes moderna fenomen. Matfusk, matförgiftningar och skandaler av olika slag har alltid förekommit i livsmedelshistorien och varje samhälle har haft egna strategier för att kontrollera livsmedelsproduktionen och dess utövare.

I antologin blandas således humanmedicinskt, veterinärmedicinskt och historievetenskapligt inriktade skildringar av det moderna livsmedelsystemets framväxt med minnesanteckningar, samtida beskrivningar och handböcker från den studerade perioden. Att boken förenar texter av så olika karaktär men med så likartat fokus innebär både för- och nackdelar. Å ena sidan utsätts man som läsare för ganska många upprepningar. Den svenska hälsovårdsstadgans tillblivelse år 1874 skildras på ett flertal ställen, liksom den allmänna mjölkpastöriseringens införande år 1937 och köttbesiktningens utveckling runt sekelskiftet 1900. Många av forskningsartiklarna refererar också till varandra. Å andra sidan utgör den materialrikedom som möter en stor inspirationskälla. Att så många forskningsartiklar och källtexter finns samlade i en och samma utgåva utgör onekligen en fördel för den forskare som planerar att sätta sig in i vetenskapsområdet; överblickbarheten är god.

Av antologin framgår tydligt att forskningsfältet är angeläget både för veterinärer och historiker och att forskningsfältet bäst utforskas med tvärvetenskapliga perspektiv. Att notera härvidlag är att framväxten av det moderna livsmedelssystemet inte enbart beskrivs som en inomvetenskaplig process inom medicinen. Författarna framhåller att utvecklingen innefattade ökade kunskaper om hygien, bakterier, parasiter och smittspridning inom medicindisciplinerna, men att den också utgjorde en samhällelig process. Utvecklingen påbörjades vid mitten av 1800-talet när skräväsandet avskaffades och de regler, normer och kunskaper som omhuldots av slaktare, handelsmän och andra näringsidkare sattes ur spel. Nya regelverk och kontrollsystem tillkom efter hand, på statlig och kommunal nivå, och utformades då i enlighet med det moderna samhällets behov och möjligheter. Den

samhälleliga utveckling som tecknas i boken inrymmer en mängd politiska kraftmätningar. Intressekonflikten mellan producenter och handlare å den ena sidan och konsumenter och samhällsorganisationer å den andra sidan sticker ut mest. De förstnämnda förespråkade i allmänhet näringsfrihet och avreglering och de sistnämnda vanligen kontroll och regelverk. Den dragkampen känns i högsta grad igen från vår egen tid, liksom många andra av de politiska spörsmål, strävanden och motsättningar inom området veterinär folkhälsa som tecknas i bokens många givande uppsatser.

Sveriges lantbruksuniversitet

JOHANNA WIDENBERG

Kalle Holmqvist, *Fred med Norge: Arbetarrörelsen och unionsupplösningen med Norge 1905* (Falun: Murbruk förlag 2015). 183 s.

Tyvärr har denna bok fått en mycket missvisande titel. Blott i förbigående behandlas socialdemokraternas agerande under de knappa fyra månader som gick från att stortinget den 7 juni 1905 sade upp Oscar II sin tro och loven – och därmed bröt sig ur unionen med Sverige – och att de stundtals dramatiska regeringsförhandlingarna i Karlstad ledde till en fredlig lösning.

I stället fokuserar författaren Kalle Holmqvist i detalj på striderna mellan SAP:s två konkurrerande ungdomsorganisationer: Socialdemokratiska ungdomsförbundet respektive Svenska socialistiska ungdomsförbundet (Ungsocialisterna). I långa stycken försvinner sambandet med unionskonflikten till förmån för skildringar av maktkampen såväl mellan de båda rörelserna som gentemot och inom SAP.

Detta var en omvälvande period och föga förvånande utmanades partiledningen i en rad avseenden. Boken uppvisar en tvehågsen Hjalmar Branting som i det längsta vacklade och inte tog ställning för en fredlig upplösning av unionen förrän han tvingats till detta ställningstagande av ungdomsorganisationerna. Denna bild håller sig uppenbarligen på långt avstånd från sanningen. Omedelbart efter stortingets beslut skrev nämligen Branting en ledare i *Social-Demokraten* vars rubrik fyndigt hämtats från sagan om slaget vid Svolder: "Norge ur Dina händer, konung". Texten hade form av en nekrolog: "Den 27 maj avled vid 90 års ålder kungaunionen mellan Sverige och Norge. Vad som nu återstår är begravningen och boutredningen [...] Vi vilja skiljas i fred som vänner och bröder." Redan den 13 juni 1905 gjorde dessutom SAP:s verkställande utskott ett uttalande där man utan några som helst förbehåll erkände "det norska folkets självbestämmanderätt över sina

egna öden". Tre dagar senare talade sig Branting varm för en fredlig lösning inför 20 000 åhörare i Lill-Jansskogen. Denna hållning höll man fast vid i fortsättningen och den var knappast vacklande.

Samtidigt är det viktigt att minnas att partiets representation i riksdagen vid denna tidpunkt var begränsad till fyra mandat i andra kammaren. När en urtima session kort tid senare inleddes i det nyss invigda huset på Helgeandsholmen saknade man i realiteten allt inflytande och deltog inte i de faktiska avgörandena i det hemliga utskott som tillsattes i unionsfrågan. Under några heta sommarveckor fastställdes där villkoren för en accept av det norska unionsbrottet. Förhandlingarna skedde i praktiken mellan utskottets ordförande Christian Lundeberg – centralgestalt i första kammarens stora högergrupp – och den uppåtstigande liberala ledaren Karl Staaf. De båda kom också att inta de avgörande rollerna vid de följande förhandlingarna i Karlstad.

Visserligen arrangerade socialdemokraterna stora demonstrationer till förmån för en fredlig avveckling av konflikten. Och likaså genomförde ungdomsorganisationerna hårda kampanjer med paroller som "Rikta inte vapnen mot dina norska kamrater!" eller "Fred med Norge!" och riktade sig direkt till de som gjorde värnplikt. Men detta hindrade inte att ett ögonvittne intygade att Branting vid denna tidpunkt var "mycket trött och missmodig, var rädd att det skulle bli krigisk konflikt". Och lite senare konstaterade han lika nedslaget att om det verkligen blev krig så kunde han inte längre utträta något. I själva verket har forskningen påvisat att det socialdemokratiska inflytandet på den dåtida händelseutvecklingen var tämligen begränsat. För övrigt kan noteras att detta står i direkt strid med vad den svenske socialdemokratiska regeringschefen anförde vid högtidlighållandet 2005 av att ett sekel passerat sedan unionen upplöstes. Han hävdade då att partiets agerande varit avgörande för den fredliga utgången.

Att unionen upplöstes var dessutom så gott som oundvikligt redan med tanke på de faktiska förutsättningarna 1905; allra främst i form av skillnader mellan de båda länderna när det gällde demokratisk mognad. Både ifråga om allmän rösträtt och genomförd parlamentarism låg Norge årtionden före Sverige. I båda ländernas politiska kretsar växte en alltmer avvisande hållning gentemot unionspartnern. I många norska ögon var Sverige ett reaktionärt ståndssamhälle där de styrande slog vakt om sina privilegier. I sin tur betraktade de dominerande svenska högergrupperna inte sällan unionen som ett farligt – direkt smittsamt – experiment.

En stor del av bokens missvisande – kanske snarare snedvridna - skildring hänger rimligen samman med att författaren valt att betrakta skeendet genom mycket socialdemokratiska – för att inte säga socialistiska – glasögon. Ifråga om källor säger han sig sålunda främst ha litat till referat i *Social-*

Demokraten och *Arbetet* samt ungdomsorganisationernas organ *Brand* och *Fram*. Dessa såg rimligen som sin främsta uppgift att hålla medlemmarna vid gott mod och främja deras glöd och stridsvilja. Då låg det nära till hands att på olika sätt blåsa upp resultatet av olika kampanjer och demonstrationer. I sammanhanget kan möjligen erinras om att Socialdemokratiska ungdomsförbundet radikaliserades och bröt med moderpartiet 1917.

En summa får bara beklagas att boken närmast är en oseriös partsinlaga. Vidare efterlyser man förgäves ett personregister, extra viktigt i denna typ av redogörelse. Och litteraturlistan uppvisar stora hål – för att inte säga gapande. Sålunda saknas till exempel ett antal i sammanhanget helt centrala verk av Arne Wählstrand, Stig Hadenius och Jörgen Weibull. Synd på så goda ärtor – den fråga som enligt titeln skulle behandlas hade verkligen varit intressant att få ytterligare belyst.

Uppsala universitet

BO G. HALL

Per Anders Rudling, *The rise and fall of Belarusian nationalism, 1906–1931*, Pitt Series in Russian and East European Studies (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press 2015). 436 s.

Vitryssland är ett av Europas yngsta och minst studerade länder. Per Anders Rudlings monografi är den första i sitt slag att systematiskt studera framväxten av en vitrysk nationell rörelse och identitet i början av sekelskiftet 1900. Författaren spårar rörelsens rötter till den mångfald av ofta konkurrerande nationella projekt som växte fram i det tsarryska imperiet under 1800-talets andra hälft, och som växte sig starkare genom 1905 års revolution och slutligen tsarrysk statskollaps under första världskriget. Under perioden av världskrig, tysk ockupation, revolution och det polsk-ryska kriget (1919–1921) utropades en vitrysk republik inte mindre än sex gånger. Rudling beskriver Vitryssland, under denna formativa fas, som en nation utan tydligt territorium och/eller en fungerande stat. Landets ledare, låsta mellan starkare makter som Ryssland och Ukraina under bolsjevikernas styre å ena sidan, och Polen, Lettland och Litauen å andra sidan, kunde därför inte hävda sina intressen och de saknade viktiga sponsorer. Den vitryska nationella rörelsen, argumenterar Rudling, utnyttjades i stället av andra konkurrerande stater i kampen om kontroll över territorium och de folkgrupper som levde där.

En viktig aspekt i Rudlings redogörelse är betydelsen av historiska sammanträffanden. I fredsuppgörelsen mellan Sovjetryssland och Polen 1921 ex-

isterade inget Vitryssland, vars tilltänkta territorium i stället delades mellan de två regionala stormakterna. Att en vitrysk nationell identitet överlevde och utvecklades på den östra sidan gränsen, berodde där på bolsjevikernas försök att skapa legitimitet för sovjetmakten genom tillåtandet av en vitrysk kultur (böcker, skolor, teatrar) och en lokal administration och byråkrati med vitryska som arbetsspråk, även om vitryska kadrer var kraftigt under-representerade i högre beslutsfattande organ. De vitryssar som hamnade på den polska sidan av gränsen, tvingades anpassa sina politiska aspirationer utefter de realpolitiska förutsättningarna, för att inte anklagas för irredentism. I vissa fall, kunde deras politiska aspirationer utnyttjas av ömse sovjetiska, ömse litauiska och/eller polska agendor.

Rudlings studie särskiljer sig från många andra verk i samma genre, såtillvida att den beskriver ett statsprojekt som i praktiken misslyckades. I motsats till Finland, Estland, Lettland, Litauen och Polen, andra västliga delar av det tsarryska imperiet, kom en självständig vitrysk stat inte att konstitueras förrän 1991.

Vid fredskongressen i Paris 1919 erkändes de förra statsbildningarnas legitimitet av västmakterna, medan existensen av en vitrysk stat nämligen aldrig diskuterades. Vad som sålunda särskiljer det vitryska fallet från exempelvis de baltiska ländernas erfarenhet var inte så mycket aspirationerna hos de olika ledarna, som de realpolitiska förutsättningarna för ett fungerande nationsbygge. Den nationella diskurs om en vitrysk stat och de politiska ambitioner som fanns för dess förverkligande utgör därför ett bra komplement till de historieskrivningar som producerats om andra framgångsrika statsbildningars tillblivande, ett tillblivande som ibland beskrivits i teleologiska termer som något "historiskt oundvikligt".

Det territorium som kom att konstituera dagens Vitryssland – eller Belarus för att använda en mer korrekt endonym – har varit hem åt flera olika folkgrupper, däribland ryssar, polacker och judar. I vad som kom att bli republikens huvudstad, Minsk, utgjorde vitryssar år 1897 mindre än tio procent av befolkningen. Majoriteten av stadens invånare, cirka 51 procent, talade jiddisch som modersmål. Det vitryska språket var vid denna tidpunkt främst en landsbygdsföreteelse, som i en nationell och även socialistisk diskurs antog en klassaspekt när vitryssar mötte det urbana samhällslivet: det polska språket, som kontrast, identifierades av vitryssar som den jordäggande aristokratins primära språk; distinktionen mellan polacker och ryssar hade en konfessionell aspekt, beroende på huruvida en person tillhörde den katolska eller ortodoxa kyrkan; och det ryska språket identifierades med centralmakten (som i sin tur förnekade det vitryska språkets och dess kulturs särart). Det var i denna komplexa terräng, som vitryska nationsbyggare vid sekelskiftet 1900 under en tid föreställde sig Vilnius som sin

nations framtida huvudstad, en stad på vilken också litauer emellertid gjorde anspråk.

De gränskonflikter som förblev olösta i fredsöverenskommelsen 1921 gjorde sig påmind i den oheliga återförening som 1939 blev resultatet av paktens Molotov-Ribbentrop. Denna överenskommelse mellan två totalitära regimer – Hitlers Tyskland och Stalins Sovjetunionen – flyttade den polska gränsen västerut men hade också andra mer fundamentala konsekvenser. Vitryska nationalisterna (ur Stalins synpunkt en suspekt kategori) arresterades, deporterades och avrättades på den sovjetiska sidan, medan de judar som befolkade territorier under tysk kontroll (ett område som växte och krympte successivt under åren 1941–1945 allteftersom kriget mellan Tyskland och Sovjetunionen fortgick) blev föremål för det systematiska mördandet som utgjorde Förintelsen. Utrensningarna, andra världskriget och urbaniseringen under efterkrigstiden förändrade i grunden den vitryska sovjetrepublikens kulturella, politiska och etniska landskap. Först under Michail Gorbatjovs *glasnost* på 1980-talet, och efter Sovjetunionens sammanbrott 1991, kom det vitryska nationsbygget att återupplivas.

Rudlings redan prisbelönta studie baseras på gedigen arkivforskning i sex olika länder, däribland Vitryssland, Polen, Ukraina och Litauen. Boken har ett tydligt teoretiskt ramverk som lotsar läsaren framåt, även om dess kronologiska tidsram 1906–1931 aldrig får en tydlig förklaring. Ifall jag måste registrera ett klagomål är det att författaren inte på ett tydligt sätt redogör för tidigare forskning, och hur hans egna bidrag kompletterar och/eller reviderar tidigare kunskapsläge. Obeaktat detta har Rudling skrivit ett viktigt verk, som forskare på de länder vilka tidigare utgjorde det tsarryska imperiet aktivt kommer att behöva förhålla sig till.

Utrikespolitiska institutet och Uppsala universitet

MARTIN KRAGH

Maja Hagerman, *Käraste Herman: Rasbiologen Herman Lundborgs gåta* (Stockholm: Norstedts 2015). 402 s.

Rasism är något som diskuteras flitigt i vår samtid, och inte sällan sker det mot bakgrund av äldre tiders rastänkande och rasistiska praktiker. Maja Hagermans biografi om Herman Lundborg griper in i denna diskussion. Det är en bok som fått stor uppmärksamhet och överlag goda recensioner, vilket inte förvånar givet att den är lättläst och välskriven. En inte ovanlig brist i biografier är att författaren tenderar att gilla den omskrivne. Så är inte fallet här. Tvärtom. Problemet blir dock likartat, alltså att det moraliska

avståndstagandet från det som beskrivs påverkar framställningen. De tolkningar Hagerman gör är ofta tendentiösa och inget rum för nyansering eller alternativa förklaringar ges. Men mer om detta längre fram.

I boken ligger fokus på Lundborg som person och hans relationer till andra: hans hustru, hans assistenter och kollegor, men också till de personer han studerade rasbiologiskt. Några mindre utblickar, främst till utvecklingen i Tyskland, finns också. Beskrivningen är kronologiskt uppbyggd med en tyngdpunkt på de otaliga resor Lundborg gjorde i Norrland. I relation till detta ges mycket utrymme åt den rasbiologiska forskningen på och om samer. Ett annat område som uppmärksammas föredömligt är rasforskningens internationella nätverk – hur forskarna knöt och upprätthöll kontakter samt hur de stödde och legitimerade varandra. Flertalet av de personer som Lundborg lärde känna redan tidigt fick framträdande akademiska positioner i Nazityskland. Vidare betonar Hagerman sättet på vilket rasforskningen fick spridning, såväl genom förläggare som Julius Lehmann som med utställningsverksamhet. Detta tillhör de intressantare delarna av boken.

Ett berättartekniskt grepp som Hagerman använder sig av är att lägga in sidoberättelser som med jämna mellanrum följs upp, exempelvis om den samiska assistenten Hilja. Hon blir inte bara ett namn utan vi ges en inblick i hur hennes liv utvecklades, även efter tiden med Lundborg. Den främsta förtjänsten med Hagermans biografi är nog detta, hennes förmåga att levandegöra personer och ge läsaren en känsla av att komma nära. Detta stärks också av att biografien innehåller relativt många citat, både från texter som Lundborg publicerade och från hans personliga korrespondens. Genomgående beläggs dessa citat med källhänvisningar. Däremot anges sällan källor för andra uppgifter.

Vad som gör biografien problematisk är att Hagerman tar sig anmärkningsvärt stora friheter i sina tolkningar, på gränsen till att skildringen emellanåt blir rent fiktiv. Exempelvis anges Lundborg ha haft sexuella relationer med flera av sina kvinnliga assistenter. En av dessa var Hilja. Hon blev gravid och tvingades göra abort, eftersom barnet skulle ha varit rasblandat. Vidare påstås att Lundborg av rasskäl lät sterilisera både sin andra (delvis samiska) hustru och den son som han redan fått med henne. I relation till dessa båda historier finns utförliga skildringar om vad kvinnorna tänkte och kände, exempelvis hur Hilja fantiserade om att Lundborgs fru skulle avlida i sjukdom, så att hon kunde gifta sig med honom. I liknande anda påstås att konflikten med Gunnar Dahlberg, som senare efterträdde Lundborg, kanske berodde på att dennes bror gifte sig rasblandat, vilket inte Lundborg kunde acceptera. Allt detta, alltså även sakpåståendena som aborter och steriliseringar, är spekulationer som inte styrks.

Dessa och andra liknande spekulationer upptar en stor del av biografien. Det finns också en rad påståenden om hur Lundborg ville framhäva sig själv, valde oerfarna medarbetare för att de inte skulle våga säga emot, att han körde över sina nordiska kollegor och att han beräknande tonade ner sina egentliga åsikter. Det sista är av betydelse, för Hagerman påstår att Lundborgs forskning är ointressant eftersom den inte tydligt kopplar det yttre till det inre. Men faktum är att det vid tiden inte alls var en självklarhet; exempelvis kan framhållas att den antropologiska rasforskningen fokuserade på kroppsmått, men inte tolkade dessa. Vetenskapsidealet var kvantitativt. Det fanns givetvis andra former av rastänkande, men Lundborgs forskning bör snarare förstås mot bakgrund av den fysiska antropologin och dess kriterier på vetenskaplighet än den rasistiska tradition som Gobineau tillhörde, för att ange en person som Hagerman vid upprepade tillfällen nämner. Men den vetenskapstradition Lundborg tillhörde inte bara förbises utan direkt missförstås; att hans rasforskning inte angav inre egenskaper sägs bero på att han ville dölja sina åsikter. Det han egentligen ansåg framgå dock, menar Hagerman, i texter som andra skrivit. Exempelvis tas det som Rolf Nordenstreng skrev även för att vara Lundborgs åsikt eftersom de publicerade sig i samma bok. Många liknande exempel kan nämnas.

I varje enskilt fall behöver inte detta vara problematiskt, det rör sig ibland om tolkningar som kanske är rimliga, men när de genomgående sker i en viss riktning ger det en vinklad helhetsbild. Hagerman reducerar rasbiologin till ett politiskt/ideologiskt projekt, vars rasistiska företrädare utan skrupler förgrep sig på dem som ansågs mindervärdiga, i synnerhet om de tillhörde etniska minoriteter. Allt som strider mot denna förenkling förbises eller omtolkas. Ovan nämndes hur rasvetenskapen tolkas utifrån vår tids syn på rasism. Ett annat exempel på hur Hagerman bortser från en alternativ förklaring antyds i bokens titel. Den gåta som nämns gäller hur Lundborg kunde få barn med och senare äkta en sameättad kvinna. Men det paradoxala försvinner helt om vi tillåter oss att nyansera Lundborgs syn på samer. Den som går till institutets arkiv kan med lätthet finna material som går i motsatt riktning än den Hagerman (och andra) väljer att lyfta fram. Skildringen vinklas också genom att vissa saker som borde funnits med utelämnas. Det kunde varit värt att diskutera hur läkevetenskapen vid denna tid såg på patienter, alltså vad som i vetenskapens namn gick att göra. Vidare borde det funnits en kritisk diskussion om vad som utgör ett övergrepp, och om dagens normer och föreställningar verkligen är en tidlös måttstock. Ett sista och mer konkret exempel på något som borde ha nämnts är att den tillämpade rashygienen, i form av tvångssteriliseringar, fick sin stora utbredning först efter att Lundborg slutat och rasbiologin, åtminstone i Sverige, blivit misskrediterad som vetenskap.

Att problematisera och se nyanser förminska inte rasismen, tvärtom öppnar det för en djupare förståelse. Samtidigt är det viktigt att se att Hagermans biografi är populärhistorisk, vilket rimligen innebär att resonemang kan förenklas och spekulationer tillåtas. En kritisk läsare med viss ämneskunskap ser detta.

Uppsala universitet

ANDREAZ WASNIEWSKI

Margareta Biörnstad, *Kulturminnesvård i efterkrigstid – med Riksantikvarieämbetet i centrum*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien handlingar, Antikvariska serien 51 (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien 2015). 267 s.

Margareta Biörnstad är en central aktör inom Riksantikvarieämbetet (RAÄ) moderna historia. Som ung arkeologistudent fick hon anställning vid ämbetsverket redan vid 1950-talets inledning, vilket övergick till fast tjänst vid decenniets mitt. Från 1972 hade hon tjänst som överantikvarie och mellan 1987–1993 verkade hon som riksantikvarie. Biörnstad medverkade även i flera offentliga utredningar, vilka kom att få stor betydelse för det sena 1900-talets utveckling inom den kulturminnesvård som övergick till breddad kulturmiljövård. Med boken *Kulturminnesvård i efterkrigstid* har Biörnstad beskrivit tidsperioden från krigsslutet 1945 fram till 1960-talet, en period som har varit svagt belyst i andra studier om offentlig svensk minnesvård under 1900-talet. Syftet anges vara "att ge en bild av verksamheten och de förutsättningar som gällde för den officiellt bedrivna kulturminnesvården. I centrum står Riksantikvarieämbetet som central myndighet".

Biörnstad beskriver en på många vis atypisk myndighet, som dels fortsatte bedriva en verksamhet som utvecklats från omorganiseringar under 1920- och 1930-talen, dels var splittrad internt under hela tidsperioden mellan två huvudsakliga avdelningar (byggnads- respektive fornminnesavdelningarna) där det rådde påtagligt olika organisationskulturer. Dessutom brottades myndigheten med otydliga – tillsynes obefintliga – statliga styrdirektiv, och var bunden till Vitterhetsakademien. Det sistnämnda förhållandet gav, som Biörnstad visar, även stöd till ekonomiskt kulturminnesvårdande insatser i praktiken. Vitterhetsakademins förvaltningsutskott hade under tidsperioden en styrroll – här beslutades de årliga anslagsframställningarna till regeringen. Men i utskottet medverkade från RAÄ huvudsakligen bara riksantikvarien samt chefen för den administrativa avdelningen. Avdelningscheferna stod utanför de diskussioner som fördes, vilket innebär att besluten heller

inte förankrades hos övrig personal inom avdelningarna. Överhuvud taget framstod sambandet mellan akademien och ämbetsverket som diffust för merparten anställda; en otydlighet som också speglades uppåt mot staten i egenskap av Ecklesiastikdepartement och riksdag. En väsentlig slutsats i Biörnstads framställning är att den centrala myndigheten härigenom aldrig lyckades åstadkomma en samlad strategi i relation till det samhälle som accelererade mot rekordår efter andra världskriget. Ambitionen att integrera kulturminnesvården som en proaktiv del inom samhällsplanering och byggnad, förverkligades först decennierna senare.

Kulturminnesvården var bara en bland många konkurrerande intressen i efterkrigstidens samhälle. Biörnstad pekar på att det fanns kulturpolitiska ambitioner under perioden som föregrep 1960- och 1970-talens mer kända utredningar och propositioner. Betänkandet *Människan och nutiden* (1952) lyfte viktiga frågor som rörde byggande och miljöer, men ledde inte omedelbart till en samlad politik för kulturminnesvården. Minnesvården upprätthölls dels genom hembygdsföreningar och förbund, dels med stöd från riksantikvariens dryga 500 ideellt arbetande ombud, dels från den länsantikvarieorganisation som också konsoliderades under perioden.

Biörnstad beskriver en period där enskilda chefsers initiativ på myndigheten kunde ha en stor betydelse för ökat genomslag rörande synlighet och acceptans i samhället. Deras personligheter styrde även i hög grad hur myndighetsutövningen skulle realiseras internt. Det ansvariga departementet förefaller ha varit villrådigt, alternativt måttligt intresserat. Fornminnesvården fick ny drivkraft av 1942 års fornminneslag, som dock var diffus och svårtydbar rörande bland annat undersökningar i samband med sjöregleringar (vattenkraft) samt diverse bebyggelse. Vem skulle betala för undersökningarna och hur mycket ansvar hade exploitörerna? Biörnstad beskriver hur arkeologiska undersökningar ökade i antal under hela perioden, och att RAÄ löpande anställde extra personal. Det utarbetades efterhand praxisförfaranden som innebar att företag och exploitörer trots allt (ofta) betalade. På RAÄ:s avdelningar bedrev man egeninitierad forskning, som drog nytta av den kraftigt ökande utgrävningsverksamheten.

Biörnstads text karakteriseras av en personlig men sakligt beskrivande prosa, som ibland dock skymmer huvudpoängerna bakom en något byråkratisk språkdräkt. Hon undviker generellt att belysa konfliktteman – i en utveckling om 1960-talet stora utredningar, MUS 65, nämns exempelvis inte ett ord om den interna strid utredningen hade triggat inom museisverige. Biörnstad förefaller också undvika att personligen positionera sig. Detta gäller dels inåt det egna skråret, dels sett till den akademiska forskningen. Teoretiska ansatser i form av till exempel genus-, diskurs-, eller organisationsteori lyser med sin frånvaro. Huvudsakliga källor är arkivmaterial samt intervjuer och

egna hågkomster. Bland bearbetningarna citeras återkommande Anders Åmans bok om riksantikvarien Sigurd Curman, hyllningsskriften *Ad Patriam Illustrandam* (1947), samt Tage Erlanders dagböcker. Måhända förmåtet noterar jag att min egen avhandling om "epoken Curman" inte finns med i litteraturlistan, inte heller min bok om kulturminnesvårdens värdegrunder, trots att en stor del av den behandlar skedet från 1960 till sekelskifte utifrån samma tematik om utvecklingen inom svensk minnesvård. Sannolikt är det så att Biörnstad har önskat skriva en personligt präglad redogörelse, utan att låta sig påverkas av andra forskares agendor.

Styrkan med Biörnstads bok är sammanfattningsvis att den behandlar en tidigare svagt belyst period om offentlig minnesvård i Sverige. Här skildras förtjänstfullt RAÄ:s två avdelningar och deras stora skillnader i arbetssätt. Likaså beskrivs utmärkt RAÄ:s och Vitterhetsakademins olika roller, och här skymtar även den ibland världsfrånvända anda som präglade arbetsvardagen på kontoren. Ansvariga politiker på departementet fick därmed ingen hjälp att ta ställning till kulturminnesvårdens roll i det moderna samhället. Drivande personer i organisationen skildras, men jag hade önskat få veta mer om deras personliga bevekelsegrunder och förhållningssätt. Det var trots allt dessa individer, exempelvis K. A. Gustawsson, Sverker Jansson, Harald Hvarfner, som i mångt satte agendan för verksamheten.

Kulturminnesvård i efterkrigstid kommer att bli en standardbok för fortsatt forskning om svensk kulturminnesvård under 1900-talet.

Umeå universitet

RICHARD PETTERSSON

Thomas Jonter, *The Key to Nuclear Restraint: The Swedish Plans to Acquire Nuclear Weapons During the Cold War* (London: Palgrave Macmillan 2016). 293 s.

Är det [...] inte i atomenergins tidevarv ett föråldrat tänkesätt att söka bygga upp den internationella säkerheten på [...] allianser eller block? Bryter en gång kriget ut, hjälpa ändå ingen militär återförsäkran mot katastrofal förgörelse på bägge sidor. [...] "One world or none" – En värld eller ingen värld, lyder titeln på en amerikansk skrift om atomenergin. Den rubriken borde stå ristad som ett maningsord över ingången till det nya atomtidevarvet.

Detta konstaterade utrikesminister Östen Undén i ett tal i Lund den 15 april 1946, endast en dryg månad efter Winston Churchills berömda tal om

”järnridån”. För svensk del hade ”det nya atomtidevarvet” tagit sin början redan några dagar före sprängningarna av atombomberna över Hiroshima och Nagasaki i augusti 1945, när den amerikanske ambassadören av den svenska regeringen begärde amerikansk och brittisk option och kontroll av de svenska urantillgångarna, då betraktade som en av de största i världen. Begäran avstyrdes, med vissa garantier till den amerikanska regeringen. Omedelbart därefter igångsattes ”det svenska kärnenergiprogrammet”, då forskning påbörjades om civil energianvändning, liksom forskning på ÖB:s initiativ med militär inriktning för att ta fram en egentillverkad atombomb.

Thomas Jonter, professor i internationella relationer vid Stockholms universitet, har i sin nya bok, med Sverige som exempel, visat hur en nation med möjligheter att skaffa kärnvapen frivilligt avstod från att göra detta. Jonter har på ett mycket förtjänstfullt sätt, framför allt för en internationell publik, i en ingående analys berättat hur detta gick till. Han har sammanfattat den relativt omfattande svenska forskningen på området: sin egen (publicerad i flera rapporter och artiklar sedan slutet av 1990-talet och ny, baserad på unikt källmaterial i bland annat National Archives, och i FOI:s och Studsviks AB:s arkiv), och en rad andra forskares olika arbeten. Han har visat på hur komplex den process som ledde fram till detta beslut var, hur många olika faktorer det är som måste vägas samman för att man ska förstå det slutliga resultatet.

En förutsättning för att förstå varför Sverige över huvud taget diskuterade anskaffning av kärnvapen är kunskap om den svenska utrikes- och neutralitetspolitiken; det gällde främst erfarenheterna från andra världskriget, det gällde de alltmer skärpta motsättningarna under efterkrigstiden och kalla krigets framväxt med försvarsallianserna, det gällde innebörden av neutralitetspolitiken i terrorbalansens tid. Med andra ord: hur man i regeringen och i försvarsledningen bedömde krigsriskerna och möjligheterna att hålla Sverige utanför ett stormaktskrig. För att avskräcka en stormakt med atomvapen från att anfalla Sverige var det nödvändigt att utrusta det svenska försvaret med taktiska atombomber: ”Våra pojkar ska ha rätt till samma vapen som fiendens soldater.” Det var lite förenklat försvarsledningens linje fram till början av 1960-talet med stöd av ett antal ledande politiker, och det var utifrån detta som Försvarets forskningsanstalt, FOA, bedrev sin forskning. Här hade Jonter kunnat vara utförligare och även redovisat den forskning om Försvarshögskolans krigsspel som gjorts och relaterat dessa med den nu kända krigsplanläggningen från båda blockens sidor. Med facit i hand: var de bedömningar man gjorde de rätta?

År 1956 fastställdes den så kallade ”Svenska linjen”, vilket innebar att det vapenplutonium som krävdes till atombomberna skulle vara inhemskt producerat av det civila kärnenergiprogrammet: brytning av uran, upparbet-

ning, tungvattenreaktorer, och verkstäder för tillverkning och montering, vapenbärare och så vidare. När USA omkring 1960 valde att förespråka lättvattenreaktorer för den civila kärnenergin och dumpa priset på upparbetat uran innebar det dödsstöten för den svenska linjen. Jan Prawitz skrev i *Svensk kärnvapenpolitik under 50 år*: "Ett antal ekonomiskt motiverade åtgärder hade gjort merparten av den civila kärnkraften oförenlig med militär samproduktion, och sammantagna utgjorde de ett 'tyst nej' till en svensk kärnvapenstyrka." Prawitz pekade också på vilken avgörande roll USA:s och NATO:s förändrade kärnvapendoktrin i början av 1960-talet hade, från massiv vedergällning till ett flexibelt försvar, där de konventionella vapnen fick en alltmer framträdande roll. Dessa båda orsaksfaktorer bekräftas av Jonter's studie. Den vanliga föreställningen att det var opinionsbildningen mot svensk atombomb, ledd av det socialdemokratiska kvinnoförbundet, som satte stopp för svensk atombomb ägnar Jonter kapitel 5 åt. Han tillmäter den politiska debatten en inte obetydlig roll för beslutet.

I kapitel 6 visar Jonter hur en förändrad inriktning omkring 1960 med ett aktivt svenskt deltagande i den internationella nedrustningsdebatten tog över det säkerhetspolitiska tänkandet och agerandet. Undénplanen lades fram inför FN hösten 1961, Sverige under Alva Myrdals ledning tog ett flertal initiativ i förhandlingarna i Genève som påbörjades våren 1962. Och Sverige spelade en aktiv roll inför det partiella provstoppsavtal som ingicks sommaren 1963. Fem år senare undertecknades icke-spridningsavtalet, som blev den definitiva slutpunkten för tankarna på en svensk kärnvapenstyrka.

Nynäshamn

STELLAN ANDERSSON

Helena Tolvhed, *På damsidan: Feminitet, motstånd och makt i svensk idrott 1920–1990* (Göteborg & Stockholm: Makadam förlag 2015). 296 s.

Sällan gör sig genus, maktordningar och samhälleliga normer tydligare än i idrottens värld. Tämligen icke-ifrågasatt ligger kön som grund för uppdelning av verksamheter, resursfördelning, status och medialt utrymme som speglar en upprepande genushierarkisk ordning. Idrottshistoria gör sig således särskilt bra som studieobjekt för genusforskare. Trots detta har idrottshistoria och kvinnoforskning i förvånansvärt liten utsträckning kopplats samman. Helena Tolvheds senaste bok *På damsidan: Feminitet, motstånd och makt i svensk idrott 1920–1990* är ett välkommet bidrag. I denna empiriskt välgrundade och teoretiskt genomarbetade bok om kvinnor i svensk idrott mellan 1920 och 1990 får vi en bredare och djupare förståelse för hur genus

skapats, utmanats och omförhandlats på idrottens fält. Historiskt har idrott betraktats som en manlig arena. Maskulinitet har stått som idrottens symbol där män visat styrka medan kvinnors idrottsutövande haft fokus på estetiska inslag. Författaren visar hur idrottens rötter fortfarande gör sig gällande.

Med exempel från friidrott, motorsporten rally och handboll får vi följa kvinnor i den idrottshistoriska utvecklingen. Boken bygger på arkivmaterial: förbunds- och pressmaterial, en självbiografi samt intervjuer. I intervjuerna ger idrottare personliga retrospektiva skildringar och reflektioner av sina idrottskarriärer. Som Tolvhed själv skriver följer hon därmed en historievetenskaplig tradition med demokratisk ansats som syftar till att lyfta fram röster från marginaliserade grupper. För att ytterligare lyfta fram dessa röster tycker jag att varje delstudie framöver förtjänar en egen plats – möjligen i artikelform – för att kunna utvecklas och framför allt för att inte gå förlorad i mängden. Boken bygger således på ett rikt material som ger en mångfacetterad skildring av samma händelseförlopp. Det grundliga metodologiska tillvägagångssättet visar spännvidden inom – och mellan – idrottspolitik, mediala genuskodade framställningar samt idrottens betydelse för den enskilda utövaren.

Tolvhed sätter de idrottshistoriska händelserna i ett större samhälleligt sammanhang och visar hur det fysiska är politiskt och motiverar därmed idrottens plats i genusvetenskaplig forskning, och nödvändigheten av att idrottsvetenskapen gräver djupare i genusfrågor.

Författaren belyser idrottsarenornas centrala plats i den så kallade första vågen av feminism. Också efter införandet av kvinnlig rösträtt fortsatte idrottsarenorna att vara centrala för kvinnoförbunden. I Sverige återfanns kvinnorrättskampar i det progressiva och feministiska Svenska Kvinnors Centralförbund för Fysisk Kultur (SKCF) som bildades 1924. Ett särartfeministiskt idrottsförbund för, av och med kvinnor. I sitt framlyftande av denna bortglömda del av svensk idrottshistoria som exempel på *roads not taken* blir boken extra spännande. Författaren visar också sin kompetens och ambitionsnivå med att bidra med ny empirisk grundforskning.

Tolvhed väver in SKCF i ett internationellt sammanhang av modernitet, emancipation och fortsättningen på rösträttskampen. 1920-talets kvinnorrörelse drev den vunna rösträtten och medborgarskapet vidare för att förverkliga jämlikhet och demokrati. Kvinnor skulle aktivt delta i alla samhällsområden, också i idrottsrörelsen. I styrelsen för denna progressiva rörelse satt flera tongivande kvinnor, som Ada Nilsson, känd aktör och debattör i kvinnofrågor.

Tolvhed visar hur denna framåtgående rörelse för kvinnor i idrotten stannade av mot slutet av 1920-talet, i Sverige och internationellt, och egentligen inte plockades upp förrän under 1970-talets kvinnorrörelse. Här tydliggörs

att damidrottens utveckling inte kan förstås som en varken entydig eller rak linje, vilket gäller för det mesta inom samhällsutveckling.

En viktig poäng som Tolvhed lyfter fram från intervjuerna är att alla framgångsrika idrottskvinnor inte vill framställas som feministiska förgrundsfigurer. Inte heller säger de sig ha upplevt sig negativt behandlade på grund av könstillhörighet, även om den könsbaserade kampen för ekonomiska resurser var ständigt närvarande. I det sammanhanget bjuder Tolvhed till vidare tankar om genusanalys och poängterar hur den ofta har präglats av undertoner där feminint kodade praktiker jämföras med något icke-eftersträvansvärt, vilket kan och bör ifrågasättas.

Som jag ser det är bokens huvudsakliga poäng att samhällets genusordning påverkar de ideologier och praktiker som omgärdar idrotten, men att idrottsrörelsen också har möjligheter att forma och omformulera den rådande genusordningen. Utvecklingen för kvinnor i idrotten tydliggör kontinuitet och förändring i kvinnors idrott som väcker nya frågor, precis som god forskning ska göra.

Sammanfattningsvis är *På damsidan* ett gediget forskarhantverk som kännetecknas av tydliga och noggranna metodologiska resonemang, omfattande teori och empiri i en framåtsträvande dialog som dessutom förmedlas på ett lättillgängligt språk.

Linnéuniversitetet

CECILIA JONSSON

Daniel Nyström, *Innan forskningen blev radikal: En historiografisk studie av arbetarhistoria och kvinnohistoria* (Umeå: Umeå universitet 2015). 283 s.

Innan forskningen blev radikal är en idéhistorisk avhandling som behandlar historiografi om forskning, närmare bestämt om arbetarhistoria samt kvinnohistoria. Titeln syftar på att historiografen oftast framställer arbetarhistoria och kvinnohistoria som forskningsområden som växte fram ur 1970-talets vänsterradikala rörelser respektive kvinnorörelse. Författaren Daniel Nyström menar att en sådan historieskrivning har resulterat i att arbetar- och kvinnohistorisk forskning som bedrevs före 1970-talet har marginaliserats. Hans syfte är att undersöka grunderna för den här historieskrivningen.

Nyström griper sig an sin uppgift genom två frågeställningar. Dels vill han undersöka vilka betoningar och gränsdragningar historieskrivningen gör när den skriver fram arbetarhistoria och kvinnohistoria som ett resultat av 1970-talets radikala strömningar, dels undersöker han vilka vetenskap-

liga normer som karakteriserade forskningen före 1970-talet. Nyström undersöker med andra ord vilka likheter och skillnader som finns mellan forskningen före och efter den tänkta brytpunkten benämnd "när forskningen blev radikal". Tanken är att likheter försvagar den historiografiska berättelsen om arbetarhistoria och kvinnohistoria, medan skillnader stöder den. Avhandlingen är upplagd som två delstudier. Ett kapitel som behandlar historieskrivningen följs av undersökningar av tidig kvinnohistoria och arbetarhistoria fördelade på fyra kapitel. Nyström visar hur den tidigaste historieskrivningen från omkring 1980 ställer forskning från 1950- och 1960-talen som en motbild till den nya forskning som inspirerats av de radikala rörelserna. I historieskrivning från 00-talet spelar gränsdragningar mot den tidiga forskningen mindre roll, men de radikala strömningarna framhävs som impulsgivare till forskningen.

Avhandlingens delstudie om historiografiska berättelser visar att gränsdragningen mellan arbetar- och kvinnohistoria före och efter brytpunkten konstrueras i termer av en rad skillnader. Det handlar om skillnader mellan förklarande och beskrivande forskning, mellan forskning som betonar vikten av (sambands)teori i historievetenskapen och empirisk historieforskning, forskning där maktperspektivet är centralt respektive frånvarande med mera. Genom framhävandet av skillnader kan historiografin beskriva brytpunkten som en period av vetenskapliga framsteg. Nyström visar på så sätt att den historiografiska berättelsen framställer maktperspektivet som ett konstituerande element för ett forskningsområde.

I den andra delstudien av ett urval om åtta avhandlingar samt recensioner från perioden 1957–1978 står vetenskapliga normer i fokus. Urvalskriteriet är att avhandlingarna var mycket uppmärksammade i sin samtid men behandlas sparsamt eller inte alls i den historiografiska litteraturen. Nyström visar hur den tidiga forskningen var en del av samtida inomvetenskapliga processer. Den var delaktig i ett vetenskapligt meningsutbyte om vad som var bra forskning, där forskare med olika uppfattningar intog skilda positioner och med sin kritik, både ris och ros, sökte påverka forskningens vägval. I ett av kapitlen förs undersökningen ett steg längre när en arbetarhistorisk avhandling från 1957 jämförs med två avhandlingar från mitten av 1970-talet och här får Nyström fram intressanta resultat. Den tidiga avhandlingen behandlas av de senare på liknande sätt som historiografin gör när den framställer tidig forskning som en motbild. Nyström lyfter i stället fram likheter mellan avhandlingarna i centrala avseenden som problemformulering, förklaringsmodeller, teori och maktperspektiv. När betoningen ligger på viktiga likheter visar sig, menar författaren, en kontinuitet över tid i forskningen i stället för skillnad, förändring och framsteg.

Nyström påbörjar här en alternativ historieskrivning som gör gällande att

arbetarhistoria och kvinnohistoria växte fram i en inomvetenskaplig process under längre tid. Den radikala strömningen på 1970-talet ges likväl en viktig plats i historiografin då den fick ämnesinriktningarna att framträda tydligare: ett stort antal avhandlingar skrevs på 1980-talet och många av den tidens nya forskare var inbegripna i livlig debatt. Förklaringen till historiografins skarpa gränsdragningar ligger, enligt Nyström, inte på ett vetenskapligt plan utan i positioneringar som uttryck för en ny generation forskares önskan om att vara en del av en progressiv utveckling. Nyström framhåller, genom att hänvisa till Clare Hemmings kritiska analys av historiografin om feministisk forskning, att historiografisk forskning överhuvudtaget söker skillnader genom att betona förändring och framsteg i forskningen. På så sätt följer svensk arbetar- och kvinnohistoria en logik som påvisats i historiografisk forskning generellt. Nyström kan därför hävda att hans betoning av likheter i forskningen över tid inte endast är ett bidrag till historieskrivningen om arbetarhistoria och kvinnohistoria utan också ett teoretiskt resultat med giltighet för historiografi i allmänhet.

Nyström har utan tvekan tagit sig an ett viktigt ämne och för diskussionen om forskningshistoriografins betydelse för vetenskapliga processer framåt på flera punkter.

Samtidigt är resultatet relativt givet. Resultatet att "68-generationen" av historiker ville skriva in sig i en progressiv utveckling och därför överdrev skillnader gentemot den tidigare generationen ingår i en allmänt bekant dynamik mellan generationer. Här hade Nyström kunnat gå djupare och gett läsaren mer insikter i hur kontinuiteten i tid tar sig uttryck i forskningen, särskilt kring maktperspektivet. Hur mer exakt artikulerades maktanalysen i den tidiga forskningen? Vilka likheter finns med brytpunktens forskning som ger stöd för Nyströms framhävande av kontinuitet? Det antyds i den delstudie som nämndes ovan men ges inte tillräckligt utrymme i avhandlingen. En sådan fördjupning skulle utgöra de första stegen mot den alternativa historiografin som Nyström föreslår.

Stockholms universitet

LEIF WEGERMAN

Elisabeth Elgán, *Att ge sig själv makt: Grupp 8 och 1970-talets feminism* (Stockholm & Göteborg: Makadam förlag 2015). 295 s.

Bland 1970-talets sociala och politiska rörelser hör Grupp 8 till de mer namnkunniga. Organisationen var med sin utbredning och dess stora antal aktiva medlemmar ett av de tydligaste uttrycken för den nya kvinnorörelsen

i Sverige. Dess verksamhet var mycket varierad, från riktade aktioner, manifestationer och demonstrationer till musikteater, diskussionsmöten och publicering av kulturtidskriften *Kvinnobulletinen*. Även om organisationens politiska inflytande är svårt att mäta var den involverad i flera av tidens könspolitiska frågor, däribland rätten till yrkesarbete på samma villkor som män, aborträtten, daghemsutbyggnaden, Sexualbrottsutredningen 1976, vårdnadsbidraget och prostitutionen. Grupp 8 hade en hög aktivitetsgrad under hela 1970-talet, och under årens lopp förflyttades den ideologiska tyngdpunkten från socialism till feminism.

Min uppfattning är att befintlig historieskrivning om Grupp 8 och 1970-talsfeminism i stor utsträckning är affirmativ, i synnerhet den populära, och att detta har bidragit till att befästa ett slags stor berättelse om 1970-talets feminism i gränslandet mellan verklighet och mytologiserande kulturhistoria. Denna stora berättelse har inte sällan använts som slagträ mot yngre generationer av feminister, exempelvis genom att hävda att sammanhållningen bland kvinnor var starkare under 1970-talet. Till de mytologiserande delarna av historieskrivningen hör även slagordet "det personliga är politiskt", som inte var så vanligt förekommande som eftervärlden utmålat det som. Samma sak gäller framställningen att 1970-talsfeminismen uppstod som en reaktion mot manschauvinism inom vänsterrörelserna. Forskning på området har inte kunnat bekräfta denna välkända version av historien, utan tvärt om betonat 1970-talsfeminismens lojalitet mot den revolutionära vänstern.

Historikern Elisabeth Elgans *Att ge sig själv makt: Grupp 8 och 1970-talets feminism* utgör i sammanhanget ett välkommet kunskapstillskott. Studien bygger på en omfattande genomgång av Grupp 8:s arkivmaterial vid Arbetarrörelsens arkiv i Huddinge samt Riksarkivet i Stockholm, och fokus ligger på att beskriva organisationens interna förehavanden. Elgån presenterar en materialnära, deskriptiv studie som genom sin tematiska disposition närmast har karaktären av uppslagsverk. Undersökningen består av fem empiriska kapitel samt en inledning och en avslutning. Det är Grupp 8 i Stockholm och dess efterlämnade material som står i centrum; organisationens rikstäckande verksamhet behandlas blott sporadiskt. Inga intervjuer har genomförts och inget arkivmaterial utanför Grupp 8:s arkiv har konsulterats.

Härmed är syftet att nå kunskap om Grupp 8:s organisering, program och praktik bortom schablonbilder och nostalgi. Utgångspunkten är lyckad: Grupp 8 skrivs fram som en aktör i egen sak, utan att för den skull homogeniseras. Det är välgörande att läsa en studie befriad från den explicita målsättningen att påvisa hur ett historiskt fenomen konstruerats av något utomstående (av dåtidens kommentatorer eller av nutidens genealogiska be-

gär). Dessutom finns det något omistligt feministiskt med att, som Elgán gör, värja sig mot att relatera kvinnohistoriska fenomen till hur män uppfattade och bedömde dem då det begav sig.

En studies styrka är ofta också dess svaghet. Konsekvensen av att Elgán stannar vid Grupp 8:s arkivmaterial är att studien saknar en god portion kontextualisering. Bristen på kontextualisering förstärks av att antalet referenser till tidigare forskning är få. Elgán anser inledningsvis att feminismens historia i stora delar väntar på att skrivas, men går märkligt nog aldrig i dialog med befintliga arbeten av Drude Dahlerup, Hanna Hallgren, Emma Isaksson, Lena Lennerhed, Eva Schmitz med flera. Elgán refererar tidigare arbeten endast då hennes resultat sammanfaller med dessa, vilket gör det svårt för läsaren att avgöra på vilka punkter hennes undersökning utökar eller omtolkar historiska kunskaper om 1970-talets feminism.

Metodologiskt sett sticker *Att ge sig själv makt* ut. Elgán har valt att i framställningen inte återge namn på personer verksamma i Grupp 8. Anledningen som hon skriver är att namn och signaturer förekommer sparsamt i de interna handlingarna, samt att hennes studie inte avser att belysa enskilda personers betydelse för organisationen. Som Elgán också redogör för är hennes hållning emellertid inte konsekvent genomförd, utan namn nämns då de förekom på affischer och på flygblad. Detta får den något olyckliga effekten att samtidigt som Grupp 8:s grundare och företrädare marginaliseras i framställningen florerar en person som Suzanne Osten på talrika ställen. Beslutet att utelämnat personnamn må ha en del som talar för sig, men Elgáns studie hade blivit bredare och djupare om hon berett plats för aktörerna.

Studiens starkaste avsnitt heter "Stöd till strejkande arbeterskor". Här synliggör Elgán på ett elegant sätt olika spänningar mellan socialism och feminism, samt mellan klass och kön, vilket var ämnen Grupp 8 återkommande diskuterade såväl internt som offentligt. Förtjänsterna med boken är många, inte minst på ett detaljplan. Tack vare den tematiska dispositionen är det lätt att navigera i undersökningen, och organisationens historia och förändring över tid framträder på ett tydligt vis. *Att ge sig själv makt* preciserar Grupp 8:s utveckling från en socialistisk kvinnogrupp till en feministisk organisation.

Umeå universitet

DANIEL NYSTRÖM